

tendom (te) prediken, dat de Regering welgevallig is'. Zo staan er meer mooie en spannende gedeelten in dit boek, dat voorzien is van een uitgebreid en verhelderend notenapparaat.

Jansz speelt ook een rol in de dissertatie *Bekering en beschaving*. Hij treedt daar op als criticus van één van de hoofdpersonen in Boone's boek, nl. de zendeling S.E. Harthoorn (1831-1883), die in 1854 door de NZG naar Oost-Java werd gestuurd. Op zijn arbeidsterrein Malang kwam deze tot het besef dat in het zendingswerk beschaving aan evangelisatie vooraf behoorde te gaan; men moest rekening houden met de aard van de Javaanse cultuur. Eigenlijk pleitte hij ervoor het christelijk geloof geleidelijk in te bedden in de Javaanse denkstructuren: eerst moesten de 'heidenen' beschaafd worden, dan pas was zending mogelijk. Hiermee verwoordde hij opvattingen zoals die in de moderne theologie werden voorgestaan en dat was tegen het zere been van Jansz die zelf koos voor de traditionele opvatting dat bekering tot het christendom de voorwaarde was voor ware beschaving: 'De evangelisatie diende in het zendingswerk de prioriteit te krijgen boven het onderwijs' (178). Een andere hoofdpersoon van Boone, de zendeling Jellesma (1816-1858), had op dit vlak gematigder opvattingen, maar koos voor een geheel eigen methode. Hij richtte zich vooral op de vorming van inheemse voorgangers die, opgeleid aan een nieuw te stichten Bijbelschool c.q. Kweekschool te Modjowarno, onder zijn supervisie de gemeenten zouden bedienen. Jellesma dacht positiever over de Javaanse christenen dan Harthoorn: hun kennis mocht pover zijn, hun gezindheid was positief. Door de inschakeling van Javaanse voorgangers zou de kennis toenemen en de christelijke levenshouding worden versterkt. In dit hoofdstuk over Jellesma geeft de auteur ook een interessante vergelijking tussen de kweekschool van Modjowarno en haar Islamitische tegenhanger, de pesantren. Jellesma's Javaanse leerlingen herkenden de concentratie van het onderwijs op de Bijbel, aangezien op de pesantren met het Koran-onderwijs hetzelfde gebeurde. 'Op een instituut voor voortgezet onderwijs verwachtten zij godsdienstig onderwijs en dat kregen zij' (100). De hoofdstukken over Harthoorn en Jellesma zijn zeer informatief en worden omlijst door een aantal dat handelt over de belevenissen van de derde hoofdpersoon: het NZG. Zijn doelstelling, methode, theologische achtergronden en betekenis in het midden der eeuw worden duidelijk beschreven. Zijn plaats in het koloniaal-politieke krachtenveld blijft

echter duister. De oorzaak daarvan kan liggen in het gegeven dat NZG-zendingen als Jellesma en Harthoorn zich in politicus nimmer zo krachtig hebben uitgesproken als bv. Jansz, die in 1863 de brochure *De koloniën. Nederland ten vloek of ten zegen. Eene stem uit Java* publiceerde. Hij veroordeelde toen krachtig de batig-slot politiek en formuleerde, toen al, de later zo populaire voorgedij-gedachte van de 'Ethische politiek'. Nog een tweetal opmerkingen: 1. Aan Huets kwalificatie, een 'Max Havelaar op missionair gebied' (10) voor Harthoorns *De Evangelische zending en Oost-Java. Eene kritische bijdrage* uit 1863 moet niet al te veel betekenis worden gehecht. Huet gebruikte de naam Max Havelaar immers wel vaker, bv. als karakteristiek voor de conservatief-liberale gouverneur-generaal James Loudon (1871-1875), die hij 'Een Max Havelaar op de Buitenzorgsche troon' noemde. 2. De opleiding aan Duitse piëtistische onderwijsinstellingen leidde niet altijd tot een orthodoxe overtuiging (22). De te Neuwied opgeleide 'Groningers' C. Krabbe en A. Rutgers van der Loeff bv. bleven daar verre van.

M.i. heeft Boone een zeer verdienstelijk en interessant boek geschreven, waarin de 'agogische activiteiten' van het NZG ten volle tot hun recht komen.

Chr. G. F. de Jong (ed.), *De Gereformeerde Zending in Midden-Java, 1931 – 1975. Een bronnenpublicatie*. Boekencentrum, Zoetermeer 1997. xxiii + 890 blz. ISBN 90 239 0654 3. f 75,00 – Derk Jansen

---

De volumineuze bronnenpublicatie die hier door De Jong wordt gepresenteerd is het eerste resultaat van een kerk- en zendingshistorisch project, dat aan de Theologische Universiteit van de GKN te Kampen wordt uitgevoerd, maar verschijnt als deel VI van het Project kerkhistorische uitgaven Indonesië in de zgn. Grote Reeks. De behandelde periode begint bij de stichting van de Christelijke Kerk van Midden-Java (de Gereja Kristen Jawa) in 1931 en eindigt in het begin van de jaren zeventig, toen er nieuwe samenwerkingsverbanden tussen de Gereja Kristen Jawa en de Gereformeerde Kerken in Nederland ontstonden. We hebben hier te maken met een mooie, bijna voorbeeldige uitgave, waar de zendingshistoricus enorm zijn voordeel mee kan doen. Na inleiding en verantwoording volgen